

112 . Curtea de Argeș | Punct: str. Sân Nicoară nr. 1 | Anul: 2011

Anul: 2011

Cod RAN: 13631.05

Perioade: Evul Mediu, Perioada modernă

Epoci: Evul Mediu, Perioada modernă

Categorii sit: Religios, ritual și funerar

Autori: Ionuț Iancu, Sergiu Iosipescu, Adrian Stănilă

Instituții: Universitatea "Valahia", Târgoviște, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Universitatea Pitești

Raport

Înscris în Lista Monumentelor Istorice drept ansamblu, ruină și parc sub numărul AG-II-m-A-13655,13655.01,1365.02, situl Sân Nicoară se reduce aparent la ruina bisericii situată pe un bot de deal cu o altitudine de circa 448 m mărginit către nord de valea Schitului iar spre sud-sud-est de o altă vale, mai largă, unde se adună firele de apă în pâraul Doamnei, ce se varsă în râul Argeș. Valea pâraului Doamnei separă și orașul actual în două păți distincte. Sân Nicoară domină terasa văii Argeșului unde se află curțile bisericii Sfântul Nicolae Domnesc, precum și vechiul spital orășenesc devenit Muzeul Curtea de Argeș, toate situate de cealaltă parte a drumului.

Poziția actuală a sitului aproape în centrul orașului, care ar putea să dea o idee greșită istoricului și arheologului, este corectată de cea mai veche imagine a locurilor din litografia făcută după desenul lui Michel Bouquet. Născut la Lorient în 1807, acesta călătorește în Țara Românească la 18401, deci în vremea domniei principelui Alexandru Dimitrie Ghica.

Perspectiva lui Bouquet până departe spre munții cu nea este luată dintr-un punct destul de depărtat spre sud ca să fi cuprins deopotrivă curtea bisericii Sfântul Nicolae de la turnul de intrare și dincolo spre est de botul de deal pe care se înalță biserica Sân Nicoară. Central, într-un plan intermediar, se zărește, într-un luminiș, o biserică cu un turn de intrare pe latura sudică, care se poate identifica, cu destulă probabilitate, cu biserica Olari. În fundal se distinge mănăstirea lui Neagoe vodă Basarab, cu o incintă cu turn de poartă și spre interior înalte turnuri subțiri.

Dacă lângă biserica Sfântului Nicolae Domnesc se adăpostesc mici căsuțe cu acoperisuri de șită și în prejmă se află două împrejmuiri din nuiele, Sân Nicoară se înalță hieratic într-un peisaj agrest. La poalele dealului ei, pe lângă gardurile de nuiele, drumul de țară bălțit duce pe sub copaci la mănăstire.

Este evident un peisaj din afara orașului, extra-muros. Nici Sfântul Nicolae Domnesc și nici Sân Nicoară nu fuseseră cuprinse încă de orașul Curtea de Argeș, situat undeva, la sud, în spatele șevaletului lui Michel Bouquet. Sân Nicoară nu era o biserică de mahala și singura sa relație, de proximitate măcar, era cu vecinul hram al Sfântului Nicolae.

În anul 1886 arhitectul Nicolae Gabrielescu a făcut primele cercetări ale monumentului însoțite, după o practică obișnuită a arhitecților până în zilele noastre, de dezgroparea zidurilor. Intervenția lui Nicolae Gabrielescu fusese provocată de rapida și grava degradare a monumentului, transformat în carieră de material de construcție a locuitorilor. Din această pricină în toamna anului 1868 s-a prăbușit jumătatea estică a turnului. La 1882, pentru a face un contrafort la Sfântul Nicolae, episcopii de la biserica domnească au luat cărămida din Sân Nicoară, ruinând bolta altarului și zidurile laterale. În iarna 1885/1886 din cauza ploilor s-a mai prăbușit un sfert din turn. În aceste împrejurări la 1886 Nicolae Gabrielescu a intervenit adresându-se lui Dimitrie A. Sturdza, ministrul Cultelor și Instrucțiunii, care a acordat banii pentru consolidarea zidurilor, precedate de săpături pentru cercetarea necesară conservării a ceea ce se mai păstra.

În broșura publicată despre lucrările sale, arhitectul pune în circulație, după mărturii locale, legenda

potrivit căreia Sân Nicoară ar fi fost înălțată chiar în fața bisericii domnești, de soția catolică a lui Negru Vodă, doamna Margareta, stârnind nemulțumirea boierilor și furia domnului, ceea ce a dus la fuga celei vinovate și înecarea ei într-un râu, de atunci numit al Doamnei. Conform unei tradiții comune mai tuturor monumentelor noastre, de la Sân Nicoară un tunel ar fi făcut legătura cu biserica din vale, Sfântul Nicolae Domnesc și curțile vecine.

Tot după povestiri s-ar mai fi știut „cu siguranță” că la biserica de la Sân Nicoară, - al cărui hram ar fi fost Sfântul Nicolae -, s-ar fi slujit până la 1730, după unii, sau 1820, după alții, iar bătrânii trăitori către finele secolului al XIX-lea își mai aduceau aminte de zugrăvelile din bolta altarului și de vremurile când clădirea mai avea un acoperiș.

Studierea arhitecturală a zidurilor dezgropate a îngăduit arhitectului Gabrielescu să întocmească planurile și să facă descrierea ruinei.

De forma unei "basilici romanice", biserica era cu o singură navă, lungă de 16 m și lată de 8,5 m, „proporții obișnuite la romani”, terminată cu o absidă în arc de cerc și nu semicirculară. Absida avea și două absidiole, spre nord o firidă pentru proscomidie și la sud diaconiconul. La apus un nartex peste care se înălța un turn "foarte greoiu". Nartexul era străbătut de două intrări, una de afară și alta de trecere spre navă. Încă o ușă în partea de sud a navei permitea accesul direct în biserică. Iluminarea navei se făcea printr-o îngustă fereastră în absidă, lată de 10 cm, și poate încă una deasupra ușii de pe latura sudică. Biserica era acoperită de o boltă cilindrică divizată cu arcuri. La exterior altarul avea o suită de firide adâncite circa 10 cm în zid.

Aprecia construcția zidurilor drept stângace, cu "opus reticulatum" la exterior ca în Grecia, cu trei rânduri de cărămizi și unul de bolovani sau piatră spongioasă. El remarcă "tot astfel, fără nici cea mai mică deosebire, e făcută și zidăria de la Biserica Domnească, încât nu e mirare ca amândouă să fi fost făcute de aceeași meșteri"². Piatra spongioasă fusese adusă de la 20 km în amonte pe Argeș, iar bolovanii chiar din râu. Cărămizile aveau dimensiunile de 28 cm lungime, 14 cm lățime și 4 cm grosime, cu rosturile de mortar de aceeași grosime. Arhitectul Gabrielescu remarcă boltirea absidei altarului, după modelul edificiilor bizantine de la Atena, rosturile cărămizilor încrucișându-se ca o "frunză de ferigă" pe linia mediană.

Spre a asigura rezistența zidăriei, după un sistem asiatic din țări bântuite de cutremur (!), erau introduse grătare de lemn în lungimea și lățimea zidurilor, la distanță de 1,60 m. Arhitectul socoate însă că, mai ales la îmbinări, sistemul de grinzi de lemn prin zid fragiliză construcția după putrezirea acestora.

Turnul de peste nartex fusese făcut numai din cărămidă spre a fi mai ușor. Cărămizile de 33 cm lungime, 20 cm lățime și 4 cm grosime, diferă de cele ale restului construcției, fără a putea stabili motivul acestei particularități. Mărimea și masivitatea turnului îl îndemnau pe arhitectul săpător să creadă într-o funcție militară, de apărare.

Nelămurită îi apărea și funcția absidiolilor de la altar care nu coboară până la pardosea, eventual putând fi folosite ca dulapuri. Absidiolile ar fi putut fi o reproducere a bisericilor cu nave laterale, similitudini pentru Sân Nicoară aflând la Santa Fosca din Torcello, Daphni de lângă Atena (secolul IX), Sfântul Nicomed de la Atena (secolul XI), unde ele serveau drept proscomidie și diaconicon.

Iluminarea slabă a bisericii doar prin ferestraica din altar s-ar putea datora funcției sale de capelă funerară a Bisericii Domnești vecine. Analogii pentru această interpretare sunt semnalate la capela Sainte-Croix de la Mont-Majour (Arles), Saint-Saturnin (?) (Franța).

Deși arhitectului Nicolae Gabrielescu i se păreau firești comparații cu bisericile din Franța și Italia, concluzia sa este surprinzătoare: "însă din cercetările de mai sus am văzut că clădirea aceasta trebuie să fi avut altă întrebuințare decât ca biserică și apoi originea arhitecturii și felul construcției ne împiedică a crede că era catolică"³.

Săpăturile arheologice din anul 1920.

Trecute cu vederea și de loc menționate - după o altă practică obișnuită la noi - studiile și săpăturile arhitectului Gabrielescu au fost urmate de acelea efectuate între 10 și 16 septembrie 1920 de Virgil Drăghiceanu în cadrul șantierului de restaurare de la Sfântul Nicolae Domnesc⁴. Aceste săpături aflate sub patronajul prestigioasei Comisiunii Monumentelor Istorice, la acea dată prezidată de Dimitre Onciul, au avut

o influență de loc neglijabilă asupra creerii unor convingeri persistente până astăzi privitoare la Sân Nicoară. „Șanțurile de explorare” săpate sub conducerea lui Virgil Drăghiceanu, deși nu sunt marcate pe planul sumar publicat, par să fi fost orientate pe direcția nord-sud și să fi acoperit o bună parte din suprafața interioară a bisericii dacă este să judecăm după mormintele descoperite (vezi planul). Majoritatea înmormântărilor se făcuseră în cosciuge de lemn de brad, unele cu fundul din blăni de 5 cm grosime, putrezite doar parțial. Din descrierea publicată, doar trei morminte (10, 8 și 8 bis), din „tindă”(nartex), par să fi avut osemintele păstrate în situ. Mormintele se aflau la circa 0,50 - 1 m sub nivelul solului pe care se călca în 1920. Inventarul descoperit în morminte este sumar prezentat: un gros, nedatat, la mormântul 8 bis; în mormântul 7 „puține oseminte și un craniu spart, bumbi de tunică verzui, foarte friabili, asemănători celor găsiți la cavalerul Fleurs de Lys din biserica Domnească”; sub toate înmormântările din partea de nord a tindei la nr. 5 „pulberea violacee a unei haine pe mijlocul căreia se înșirau aceeași bumbi auriți găsiți și la no.6; bumbii succedându-se câte patru unul de pe altul, lasă un interval între fiecare serie de patru”5.

La exterior, în dreapta și stânga ușii de intrare, săpăturile au mai descoperit două sarcofage din lespezi de piatră, profanate. "În fața porții bisericii" la interior și exterior s-au mai găsit oseminte suprapuse până la adâncimea de - 1,60 m, unde s-a dat de un craniu.

Deasupra stratului cu înmormântări, cam peste tot, s-a descoperit un nivel de arsură gros de circa 0,04 m.

Cele mai adânci gropi de morminte (-1, 60 m) erau aproape pe pietrișul "pe care este zidită biserica". Șanțurile lui Virgil Drăghiceanu din 1920 au mai scos la iveală în naos, la circa jumătate de metru adâncime „urme sporadice de pardoseală de cărămizi de dimensiunile 32 x 19 x 4 cm; 33 x 20 ½ x 5 cm; 22 x 13 ½ x 4 cm; 22 x 18 x 4 cm; 34 x 20 x 4 cm; 34 x 20 x 4 cm; 31x 15 ½ x 4 cm.". În "tindă" spre partea de nord sub pardoseală s-au găsit "urme de teracote". La încă un metru adâncime de la pardoseală săpăturile au dat de un "pietriș betonat natural"6.

Nici o consemnare stratigrafică și nici o determinare cronologică nu însoțește "jurnalul săpăturilor" lui Virgil Drăghiceanu. Singurul indiciu ar fi bumbii de tunică verzui, friabili, din mormântul 7, asemănători celor descoperiți în mormântul 3 "Cavalerul Fleur de Lys" din biserica Sfântul Nicolae Domnesc. Mormântul "cavalerului cu floare de crin", după denumirea propusă de autorul săpăturilor este încadrat de acesta între acelea ale tinerilor membrii ai familiei domnești, eventual din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Virgil Drăghiceanu mai socoate că mormântul nr. 5 de la Sân Nicoară ar părea să fie al unui episcop de Argeș, desigur catolic după culoarea violacee a vestmintelor, și deși remarcă în treacăt că mormintele sunt „așezate ca și la biserica domnească", ele îi par a nu prezenta vreun interes deosebit, fiind „cu totul recente”7.

El se avântă și în considerații asupra bisericii Sân Nicoară, afirmând neted că „de pe tradiție și de pe stil /.../, cu un mare turn clopotniță, în față de pe moda occidentală, este o biserică catolică", găsindu-i și analogia cu Latinska Trkva din Serbia8.

De aici pornește o incursiune asupra catolicismului în principatele române, folosind tradiții și izvoare, pentru a conchide însă că după „apareiaj" (i.e. parament) biserica Sân Nicoară a fost construită după Sfântul Nicolae Domnesc, la prima „tuf-calcarul" fiind folosit sporadic, câtă vreme la aceasta apare frecvent ca piatră de „taille" la muchiile zidurilor. Sân Nicoară ar fi fost înălțată tot în vremea domniei lui Basarab (I) fiind legată de activitatea Scaunului Papal în Țara Românească, de doamnele catolice ale primilor principii, de existența episcopatului catolic, la Severin în 1382, la Argeș în 1390, ai căror titulari „oficiau, desigur, la Sân Nicoară". Virgil Drăghiceanu citează apoi mărturia de la 1603 a episcopului catolic de Argeș, Bernardino Quirini - rezidând însă la Bacău - despre „<< loco ecclesiae Argiensis in Transalpina, funditus eversae>> (fundamental distrusă)"9.

În sfârșit, mențiunea călătorului englez Clarke de la 1802 despre ruina acestui "templu roman" din cărămidă, ca și notița lui Bouquet din Album Moldo-Valaque, identificând, prin tradiție, Sân Nicoară capelei doamnei lui Negru Vodă, catolică și descendentă a „Bourbonilor Ungariei", îl întăresc pe Virgil Drăghiceanu în opinia sa. Totuși alte tradiții, mai noi, îl obligă să adauge, cu un „se pare" că biserica ar fi fost reparată la începutul veacului (al XIX-lea), servind cultului ortodox. Localnicii își mai aminteau de frescele interioare și

de icoana hramului Sfântului Nicolae deasupra ușii de intrare¹⁰.

Pilduitoare pentru începuturile și scăderile arheologiei medievale românești, săpăturile și considerațiile lui Virgil Drăghiceanu au fost urmate la Sân Nicoară de sondele ale lui Dinu V. Rosetti¹¹, despre rezultatele cărora nu am aflat nimic.

Cu ocazia desfășurării marelui șantier de cercetare arheologică de la biserica Sfântul Nicolae Domnesc, domnul Nicolae Constantinescu, conducătorul acestuia, a făcut și câteva secțiuni la Sân Nicoară, rămase inedite, concluzia sa tinzând să plaseze biserica Sân Nicoară la cumpăna secolelor XV/XVI pe temeiul descoperirii, probabil într-o situație stratigrafică decisivă, a unei monede de la regele Ungariei Vladislav al II-lea Jagello (1490-1516)¹².

Fără să socotim că lucrul are o relevanță majoră, trebuie semnalat că și în cazul cercetărilor sale de la Cozia, făcute, după cum domnia sa însuși îmi declara, sub imperativul aniversării și extazierii monahalo-dogmatice a figurii lui Mircea cel Bătrân, construirea Coziei Vechi era atribuită, arheologic, secolelor XVI-XVII¹³.

Pentru a rezuma opiniile exprimate până acum de cei ce au săpat ori au studiat biserica Sân Nicoară, edificiul ar fi fie o capelă catolică ridicată sub domnia lui Basarab I († 1351/1352), dar după construcția Sfântului Nicolae Domnesc, fie o construcție de pe la A.D. 1500; pentru arhitecți și istorici de artă, ea ar fi o biserică ortodoxă din veacul al XIV-lea sau chiar de la cumpăna cu cel de-al XIII-lea, turnul fiind eventual ridicat ulterior, sau chiar niciodată terminat. La aceasta trebuie adăugată obsesia înrâuririi sârbești, în pofida lipsei vecinătății medievale directe a Țării Românești cu statele sârbești.

Noile cercetări arheologice și istorice de la Sân Nicoară, impuse de necesitatea imperioasă a consolidării monumentului, a refacerii sale, în condițiile degradării sitului și pericolelor ce amenință construcția, trebuiau, din punctul de vedere istoric să încerce să risipească îndoielile referitoare la vechimea și rostul acestei biserici. În primul rând trebuiau stabilite caracteristicile turnului de la Sân Nicoară și ale întregului edificiu, vechimea sa; apoi, prin săpături pe platoul din jurul bisericii să verifice dacă a existat o incintă a acesteia care să justifice tradiția unei „cetăți”, în care a crezut odinioară și Nicolae Iorga și Orest Tafrali.

Totodată reluarea cercetărilor arheologice și de parament era cerută și de faptul că săpăturile anterioare nu se soldaseră cu rapoarte însoțite de planuri și profile stratigrafice, iar sondele domnului Nicolae Constantinescu, restrânse, au rămas inedite.

Campaniile de cercetare arheologică și de parament din anii 2009 - 2011

În vederea pregătirii săpăturilor arheologice au fost cercetate împreună cu Raluca Iosipescu, arhivele Institutului Național al Patrimoniului¹⁴, îndeosebi fondul vechii Comisiuni a Monumentelor Istorice. Rezultatele sunt cu totul surprinzătoare pentru cunoașterea degradărilor și transformărilor suferite de monument.

Prăbușirea în iarna 1885/1886 a colțului nord-vestic al turnului se datorase faptului că din 1882 epitropii bisericii dărmaseră bolta altarului și părți de zid spre a vinde cărămida. În 1886 arhitectul Nicolae Gabrielescu refăcuse altarul, îl consolidase dar și astupase fereastra absidiolei sudice. Lucrările fuseseră continuate de Lecomte de Nouy care reparase zidul de nord și absidiola de pe această parte a bisericii. După moartea arhitectului francez, în anul următor, 1915, consolidarea fusese încheiată de Comisiunea Monumentelor Istorice. În sfârșit, înfățișarea actuală a monumentului - fără distrugerile ultimilor ani - fusese realizată de Direcția Monumentelor Istorice prin « dezgroparea » monumentului până la -0,28 m - altminteri spus rășluirea unei părți a stratului arheologic, - înălțarea și completarea zidului nordic până la 2 m de la nivelul superior al soclului absidei, țeserea zidăriei, rostui, refacerea șapei de ciment și a grilajelor de la ferestre și intrarea în turn.

De o deosebită importanță îmi pare închiderea strâmtelor ferestre ale absidiolilor, care astfel nu apar pe nici un plan al bisericii.

Mai mult, consolidarea și șapa revărsată peste restul zidului din colțul sud-estic al pronaosului - catul de jos al turnului - nu numai că denaturează citirea ruinei dar au acoperit lăcașul scării în colimaçon care

permitea accesul de la parter la primul cat al turnului (vezi planul ridicat de arhitectul Gabrielescu modificat).

Un relevu al ruinelor de la începutul deceniului patru al secolului trecut, datorat arhitectului Vasile Moisescu, produce revelația descoperirii probabil în cursul lucrărilor de consolidare a patru capiteli - din nefericire pierdute între timp - ceea ce completează materialul arheologic.

Cu același prilej al studiilor preliminare și foarte recent la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române am putut îmbogăți dosarul iconografic pentru Sân Nicoară. La finele ocupației austriace în Principate, în vara lui 1857, generalul conte de Coronini-Cronberg a dispus ca locotenentul și destoinicul fotograf Ludwig Angerer să facă un album fotografic Curtea de Argeș¹⁵. Mă aflu pe urmele sale la Gorizia, dar, din fericire, în vechile colecții ale Comisiunii Monumentelor Istorice se află o fotografie a lui H. N. Haydvoel după clișeu al lui Angerer, înfățișând, minune!, turnul de la Sân Nicoară întreg.

Astfel este infirmată ciudata idee a profesorului arhitect Grigore Ionescu potrivit căreia turnul nu ar fi fost nicicând terminat. Mai importantă este însă înfățișarea ferestrelor celor trei caturi ale turnului, mult mai înguste decât s-ar fi crezut și care, astfel, nu exclud rostul său defensiv.

În sfârșit, Institutul pentru Studii de Apărare și Istorie Militară din București, cu sprijinul financiar al Arhiepiscopiei Argeșului și Muscelului, prin bunăvoința IPS sale părintelui arhiepiscop Calinic, a efectuat cercetarea arheologică la biserica Sân Nicoară din Curtea de Argeș¹⁶, însoțite de studii de parament încheiate în vara anului 2011.

Obiectivele cercetării erau de a stabili mai precis parametri construcției și stratigrafia pentru a răspunde chestiunilor ridicate de Sân Nicoară: vechimea bisericii și a turnului și dacă au fost ridicate deodată, caracteristicile și rostul celui din urmă - cu deosebire interesant pentru castelologie și, deci, istorie militară -, întinderea și caracterul sitului în care este implantată construcția, existența unui zid de incintă, a unei fortificații pe colină, la fel de importantă pentru trecutul militar românesc, raporturile între situl de la Sân Nicoară și cel al bisericii Sfântul Nicolae Domnesc, în general cu orașul Curtea de Argeș.

În cele două campanii s-au trasat și lucrat: o secțiune magistrală prin axa longitudinală E-V a bisericii și patru casete la interior, trei în naos și una în pronaos, două secțiuni exterioare la nord și una la sud de pereții construcției precum și una la extremitatea nord-vestică a platoului pe care se ridică edificiul. Trasarea secțiunilor și casetelor a trebuit să se plieze constrângerilor de securitate a construcției precum și schelelor de susținere a zidurilor ce amenințau cu prăbușirea, cea magistrală neputându-se prelungi la exterior spre a nu periclita stabilitatea edificiului, mai ales în dreptul altarului.

Secțiunea magistrală prin pronaos (confundat catului de jos al turnului) a descoperit fundațiile zidurilor de vest și est ale turnului. Talpa fundației zidului de vest se afla adâncimea de - 2,45 m sub Wagriss-ul trasat de topografi și arhitecți, la - 1,35 sub nivelul de călcare actual în interiorul turnului¹⁷. La -1,54 sub Wagriss, de pe temelia mai lată începe elevația zidului de est al turnului retrasă față de această parte a fundației cu 0,25 m. șanțul de fundație a fost săpat deci de la această cotă (-1,54 m W) până la grohotișul cu nisip solidificat care constituie miezul tare al botului de deal. Este evident că acest deal a fost la origine conul de dejecție al unui torent, compactat în vremuri geologice și acoperit de straturile succesive ale solului vegetal.

Arheologic din săpăturile efectuate în acest carou rezultă că nivelul de călcare al constructorilor medieval în interiorul turnului se afla la -1,54 m W sau -0,34 m sub nivelul solului actual.

Se impune totuși precizarea că solul actual pe întregul platou ca și în interiorul bisericii este rezultatul unor prefaceri succesive în secolele XIX și XX și că așadar situația nu reflectă decât în parte succesiunea depunerilor de după înălțarea edificiului.

Zidul de est al turnului a fost descoperit și s-a păstrat în substanța originală în secțiunea noastră arheologică la -1,12 m W (-0,10 sub solul actual). Talpa fundației sale se găsește la -2,35 m Wagriss și începutul elevației la -1,56 W (-0,36 m sub solul actual), cu o retragere, aparentă, de 0,35 m. Aparentă, deoarece aici elevația a fost răsluită de o asiză care ieșea în afară cu cca 25 cm.

Secțiunea magistrală a scos la lumină și cealaltă față a zidului, dinspre est, fundația având o mică îngroșare la -1,85 m W iar retragerea aparentă a elevației la -1,25 m W.

În zidul de est al turnului în ax cu aceea din peretele vestic se afla o deschidere de circa 0,92 m păstrată după ultima consolidare a zidului și care, probabil păstrează dimensiunile celei originale.

Cercetarea atentă a paramentului elevației zidului, facilitată de o casetă săpată în colțul nord-estic al turnului a arătat că de o parte și de alta a zidului de est, la -1,54/-1,56 m W, s-a așezat câte o grindă puternică de secțiune pătrată (cca 25 x 25 cm) pentru consolidarea și stabilitatea zidăriei. Amprenta acestor grinzi și dimensiunile lor au fost evidențiate de cercetarea arheologică și de parament.

Grinzile pătrundeau în pereții de sud și nord ai turnului și respectiv ai naosului, ceea ce a fost constatat arheologic, constituind, după tehnica medievală de construcție, armătura zidăriei.

Aceasta impune în proiectarea de consolidare-restaurare introducerea unei armături similare ca poziție, firește dintr-un material neperisabil. Trebuie subliniat că ideea curentă potrivit căreia sistemul medieval de armare cu lemn a contribuit peste vreme la ruina construcțiilor nu este justă, durata existenței grinzilor și dulapilor fiind mult mai mare decât se crede și structurile prismatice sau tubulare cu pereți de mortar rămase după putrezirea materialului lemnos având un rol important în aerisirea zidăriei și chiar menținerea rezistenței acesteia.

Spre a reuni informațiile referitoare la construcția turnului rezultate din cercetările arheologice trebuie arătat că lățimea fundațiilor zidului de vest al turnului este de cca 2,15 m și în elevația de 1,65 m. Lățimea zidului estic al turnului este în fundație și elevație de 1,40 m.

Imaginea reală a zidului estic al turnului și chiar a întregii sale părți ruinate a fost denaturată de turnarea unei șape grosiere de ciment cu prilejul ultimei „consolidări” a ruinei, care acoperă și ascunde înfățișarea sa originală.

Dimensiunile încăperii de la parterul turnului sunt de cca 3,10 x 5,45 m creând o suprafață de aproape 17 mp.

În interiorul culoarului de acces în turn de la vest (lungime 1,65 m, lățime 1,25 m), la +0,35 m Wagriss și la 0,25 m de la fața exterioară a zidului de află lăcașul grinzii de blocare a porții, desigur din lemn și ferecată, a turnului. Grinda de blocare avea profilul patrulater cu dimensiunile de 14, 5 x 17,5 cm.

În interiorul turnului s-au făcut de-a lungul timpului mai multe înmormântări. Osemintele au fost însă răscolite și materialul în parte luat mai ales cu prilejul săpăturilor lui Virgil Drăghiceanu.

Săpăturile din 2009 și 2010 au relevat stratigrafic gropile săpate în anul 1920 pentru scoaterea osemintelor și mai ales a obiectelor. Prin cercetarea atentă în secțiunea magistrală a fost decoperit către peretele estic al turnului la -2,10 Wagriss rămășițele fundului carbonizat al unui coșciug orientat E + V și partea superioară a unui craniu deplasat în profilul sudic al secțiunii. Printr-un parteneriat cu Centrul de studii transilvane de la Cluj se va încerca datarea mai precisă a fragmentului de craniu descoperit.

Caseta din colțul nord-estic a scos la iveală o monedă mare de argint de 20 Zwanziger de la împăratul Ferdinand I al Austriei (1835-1848), ceea ce ar putea data, eventual, ultima etapă de folosire a bisericii și abandonarea sa după catastrofalul cutremur din Țara Românească de la 1838.

Secțiunea magistrală a atins absida altarului - semicirculară la interior în fundație și elevație - în dreptul ferestrei din axul acestuia.

Talpa fundației absidei se află la -3,34 m sub Wagriss acolo unde, probabil, constructorii medievali au găsit un sol consolidat sau au socotit adâncimea suficientă pentru echilibrul static al edificiului. Constatarea este relevantă pentru relieful primitiv al platoului, turnul fiind construit în partea cea mai înaltă a sa unde a și profitat de solul natural compactat. Altarul însă a fost ridicat la marginea de est a platoului și panta ca și solul nu au fost la fel de prielnice.

Elevația altarului începe de la -1,67 m Wagriss fiind retrasă față de masivul de temelie cu 0,35 m. Începutul elevației, cota -1,67 reprezintă totodată nivelul de călcare în altar al constructorilor medievali. O nouă retragere a elevației la cca -1,20 m cu încă 0,15 m, forma, poate, exedra. Grosimea zidului actual al absidei altarului, poligonală la exterior, este de 0,97 m.

Fereastra din axul absidei este în ambrazură cu o deschidere de 0,50 m la interior și 0,25 m la exterior.

Spre a completa cunoșterea acestei părți a construcției am trasat și lucrat la exterior, perpendicular pe latura de nord, la joncțiunea naosului cu altarul, o casetă care a pus în evidență fundațiile. Ele par refăcute, paramentul din bolovani de râu și cărămidă fiind realizat în grabă și cu totul neîngrijit.

Cercetarea a continuat în colțul nord-vestic al naosului printr-o casetă care trebuia să lămurească chestiunea accesului direct de pe latura de sud și legătura dintre turn și naos.

Zidul sudic al naosului are o grosime de 1,32 m având o alternanță de pilastri încastrați care-i sporesc rezistența și portanța.

Pe patul de mortar pus deasupra temeliei s-au păstrat între pilastrul interior al peretelui sudic al naosului și zidul estic al turnului, la -1,13 m sub Wagriss o asiză (un rând) de cărămizi late, similare celor ale turnului, care sunt, cel mai probabil, restul primei pardoseli a naosului.

Trebuie remarcată concordanța dintre adâncimile nivelului păstrat al intrării din turn în naos, a ieșindului al doilea din temelia absidei și a acestei asize de cărămizi pentru a fixa la cca -1,15 m sub Wagriss nivelul pardoselii originale de cărămizi din naos.

Cât privește accesul direct de pe latura de sud, de afară în naos, lat de 0,92 m - asemeni celui din turn în naos -, cercetările arheologice și de parament arată că este o amenajare nouă, făcută după modelul celei de la turn în naos, întrucât aici o porțiune de zid, cuprinzând și posibilul acces, se prăbușise.

La zidul vestic al naosului a fost găsit sub căciula șapei moderne lăcașul grinzii de consolidare și pătrunderea ei în peretele sudic al naosului.

Pentru completarea cunoașterii acestei părți a monumentului și în general a sitului a fost trasată și lucrată o secțiune perpendiculară pe zidul de sud la joncțiunea naosului cu baza turnului. Fundațiile s-au dovedit a fi fără vreo soluție de continuitate.

Prelungită până la marginea platoului secțiunea nu a surprins vreo incintă ci numai înmormântări și reînmormântări, databile după materialul ceramic sporadic în secolele XVII-XVIII.

În vederea lămuririi aceleiași chestiuni a eventualei incinte o ultimă secțiune și ulterior o casetă au fost trasate și lucrate pe propugnacul nord-vestic al platoului. Aici la -0,15 m sub solul actual au apărut oseminte provenind de la reînhumări și un schelet in situ la degetul mâinii căruia a fost găsit un inel de metal alb cu decor în solzi. Secțiunea prelungită până la marginea platoului nu a scos la iveală vreun zid de incintă.

Adâncimea mică a înmormântărilor de aici este, poate, urmarea decapărilor pentru amenajarea platoului ca grădină publică a orașului, însuși acest propugnacul fiind locul fostului foișor al fanfarei militare.

Materialul arheologic descoperit în săpături, cu precădere ceramic, se încadrează în secolele XIV-XVIII. Ca element de datare mai este de semnalat rozeta unui pinten din secolul al XIV-lea și fragmentul de cahlă plată, roz, nisipoasă, cu un motiv floral - laleaua, răspândit din prima treime a veacului al XVIII-lea.

Ceea ce este de o deosebită importanță pentru datare este studiul de parament și de istorie a arhitecturii.

Compararea vechilor fotografii ale edificiului cu situația de astăzi arată, prin felurile de cărămizi utilizate și zidire, meremetisile de peste ani, transformările datorate restauratorilor și consolidatorilor.

Schelele puse au îngăduit măsurarea a numeroase cărămizi din zidăria veche și mai ales a turnului, ale căror dimensiuni variază ca lungime între 32,5 și 34 cm, la lățime între 18,8 și 20 cm iar ca grosime de la 3,2 la 4,5 cm. Rosturile de mortar au între 3 și 5 cm grosime. Compararea lor cu acelea din zidăria bisericii Sfântul Nicolae Domnesc în zonele cu inscripții care certifică datarea în secolul al XIV-lea, ca și cu cărămida descoperită zidită în celebrul mormânt nr. 10 cu paftaua, cu dimensiunile 33 x 20 x 5 cm, dovedesc utilizarea, practic, a acelorași cărămizi.

Cercetările mai vechi ale eminentilor noștri arhitecți și ingineri Nicolae Ghika-Budești, Gheorghe Balș și Virgil Vătășianu - de școală franceză și italiană, din păcate necunoscuți autorilor americani și uitați de cei români de astăzi - au identificat de mult posibilele filiații, pe de-o parte ale bisericii Sfântul Nicolae Domnesc, pe de altă parte ale lui Sân Nicoară cu cele din Mesembria/Nesebar, cu aceea de la Stanimachos/Asenovgrad. Despre biserica Sfântului Ioan, cel „neconsacrat” („Aliturgitos”) din Mesembria,

deși datele sigure lipsesc, totuși construcția ei a fost redată în secolul al XIV-lea - veacul următor fiind puțin propice înălțării ei -, mozaicurile și abundența elementelor de marmură plasând-o printre marile monumente bizantine ale Pontului Stâng medieval. Din nefericire cutremurul catastrofal din 1913 („Čirpansko”) a distrus în mare parte clădirea, astfel că investigațiile lui Gheorghe Balș și Nicolae Ghika-Budești chiar din preajma catastrofei au o deosebită valoare pentru încadrarea sa tipologică. Planul este în cruce greacă înscrisă cu baza turlei susținută de patru coloane. Lungimea edificiului este de 18,5 m, lățimea de 10 m, cu intrări pe la nord și sud, mai rar întâlnite. Altarul are trei abside.

Nicolae Ghika-Budești constată însă - ceea ce i se părea o evoluție diferită față de Sfântul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș - că „pronaosul se transformă astfel încât deasupra lui să se poată ridica o clopotniță dreptunghiulară”¹⁸.

Cazul nu este însă unic la Mesembria, unde și biserica lui Hristos-Panthocrator (secolele XIII-XIV) are un turn patrulater peste pronaos, păstrat până la primul cat.

Dar și biserica Sfinților Mihail și Gavril din aceeași cetate pontică are pronaosul transformat într-un puternic turn din care se păstrează un ciot¹⁹.

Marea surpriză a venit însă de la cercetările arheologice întreprinse mai cu seamă în ultimele decenii ale secolului trecut în NE Bulgariei și în primul rând la Caliacra, reședința despotului Dobrotița, conduse de regretatul Gheorghe Djingov²⁰.

Studiul fundațiilor bisericii nr. 1 de la Caliacra, întreprins de arhitecta Maria Iossifova, relevă că în cazul acestei biserici - lungă de 15,80 m și lată de 8,70 m, cu o singură navă, absida altarului semicirculară atât la interior cât și la exterior - deasupra pronaosului s-a înălțat un turn cu un singur cat. Reconstituirea Mariei Iossifova este îndreptățită de păstrarea în fundațiile bisericii a începutului scării amenajate în grosimea peretelui dintre naos și pronaos, scară începând pe fațada sudică a bisericii. Pentru analogii autoarea reconstrucției trimite la biserica Sfintei Paraschiva de la Mesembria. La o privire atentă totuși se constată că spre deosebire de biserica de la Caliacra, Sfânta Paraschiva de la Mesembria - care în treacăt fie spus se păstrează doar până la nivelul parterului - are absida altarului poligonală la exterior și nu semicirculară. De bună seamă că atât decorația fațadelor cât și elevația turnului clopotniță și a turlei sunt supuse cauțiunii, mai cu seamă prin analogia cu Sfânta Paraschiva de la Mesembria. După cercetările arheologice ale lui Gheorghe Djingov ca și potrivit studiilor Mariei Iossifova, biserica nr. 1 de la Caliacra datează din a doua jumătate a secolului XIV²¹.

După cercetările arheologice de la Silistra ale lui Stepan Anghelov și studiile lui Gheorghe Atanasov și Stela Donceva, și biserica catedrală din Drâstorul secolelor XIII-XIV, reconstruită peste aceea din secolul al XI-lea, fusese prevăzută, într-o ultimă fază, cu un turn, adosat însă la mijlocul zidului de nord al navei²². Propunerea de reconstrucție, prin plan și caracteristici înfățișează însă mai degrabă un turn de fortificație din secolul al XVII-lea.

Astfel că la capătul unei investigații privitoare la bisericile construite pe acest plan cu turn clopotniță pe nartex (pronaos), cele de pe litoralul vest-pontic și cu deosebire cele de la Mesembria și Caliacra se apropie cel mai mult prin plan și dimensiuni de biserica Săn Nicoară de la Curtea de Argeș.

Concluzia este pe deplin firească dacă se rememorează împrejurările mutării scaunului metropolitan de la Vicina la Curtea de Argeș, a influențelor Bizanțului provincial cu care, către 1359, Țara Românească ajunsese să se învecineze și să-l moștenească, mai întâi ecleziastic, înainte de a-l anexa teritorial, treptat, din vremurile domniei principelui Radu I³.

Între modelele de pe litoralul pontic din despotatul lui Dobrotița și Săn Nicoară de la Argeș veriga lipsă, the missing link - cum îi plăcea să spună profesorului meu de arheologie, academicianul Ion Nestor - este Vicina.

Note

- 1. v. George Oprescu, Țările române văzute de artiști francezi (sec. XVIII și XIX), București, 1926, p. 27.

-
2. Nicolae Gabrielescu, Ruina Sîn Nicoară din Curtea de Argeş. Studiu arheologic, Bucureşti, 1888, p. 9.
 3. Ibidem, p. 14.
 4. Virgil Drăghiceanu, Jurnalul săpăturilor din Curtea Domnească a Argeşului, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, X, 1917-1923, pp. 147-148, cu planul fig. 158.
 5. Ibidem, p. 148.
 6. Ibidem, p.147.
 7. Virgil Drăghiceanu, Curtea Domnească din Argeş. Note istorice şi arheologice, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, X, 1917-1923, p. 58, 43.
 8. Ibidem, p. 40 şi n.1.
 9. Ibidem, p. 42.
 10. Ibidem, p. 43.
 11. Informaţie dată, cu amabilitate, de domnul dr. arheolog Nicolae Constantinescu.
 12. Domnul Nicolae Constantinescu, căruia îi mulţumim şi aici, a avut amabilitatea să ne arate Grundrissurile secţiunilor sale (una interioară longitudinală prin biserică şi două exterioare la nordul peretelui exterior al navei) pentru a orienta noile săpături.
 13. Nicolae Constantinescu, Cercetarea arheologică de la Cozia, în MO, XVII, 7-8 (1965).
 14. Cercetări întreprinse împreună cu Raluca Iosipescu.
 15. Informaţia datorată amabilităţii nedesminţite a prietenului Emanuel Bădescu de la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei căruia îi aducem şi aici mulţumirile noastre.
 16. La pregătirea pe teren a campaniilor şi la desfăşurarea lor au participat doamna drd. Raluca Iosipescu (Institutul Naţional al Patrimoniului), colonel (r.) Dan Căpăţână, drd. Ionuţ Iancu (Universitatea Valahia - Târgovişte), Adrian Stănilă (Universitatea din Piteşti) şi Matei Neagu Iosipescu.
 17. Wagrissul se află la circa 1,10 m deasupra solului actual în biserică, în general nivelat de decapările succesive.
 18. N. Ghika-Budeşti, Arhitectura Bisericii Domneşti, în BCMI, X, 1917-1923, p. 121.
 19. Maria Iossifova, Some Varieties of the Cross-Domed Churches of the „Tight Cross” Variant, în „Archaeologia Bulgarica”, I, 1997, p. 64.
 20. V. Gheorghe Djingov, Ana Balkanska, Maria Josifova, Kaliakra, t. I, Sofia, 1998.
 21. Pentru cercetarea arheologică v. Gheorghe Djingov, Srednoekovna țărcva v Kaliakra, în „Izvestia na arheologiceski institut”, XXXIII, 1972; pentru reconstituirea arhitecturală Maria Iosifova, Some varieties of the cross-domed churches of the „Tight cross” [type no. I] variant, în loc.cit.
 22. Gheorghe Atanasov, Dobrudjanskoto despostvo, Veliko Tărnovo, 2009, pp. 327-328.
 23. v. Sergiu Iosipescu, Contribuţii la domnia principelui Radu I şi a alcătuirii teritoriale a Țării Româneşti în secolul al XIV-lea, în SMIM, XXVIII, 2010, pp. 25-48.
-

Informaţii suplimentare online

[Raportul 4830 din cronica.cimec.ro](http://raportul4830.din.cronica.cimec.ro)

[Localizare pe hartă, folosind Mapserver Cimec.ro](http://localizare.pe.harta.folosind.Mapserver.Cimec.ro)
